

MUHAMMED ES-SEMERKANDİ HAKKINDA İKİ ARAŞTIRMA

Ayşe Gül SERTKAYA*

Avustralya Millî Üniversitesi (Canberra)'nden Igor de Rachewiltz "The Mongolian poem of Muḥammad al-Samarqandī [Muḥammed es-Semerḳandī'nin Moğolca bir şiiri]", (*Central Asiatic Journal*, 12, (1969), s. 280-285) adlı bir makale yayımladı.

Bir yıl sonra Londra Üniversitesi'nden Tourkhan Gandjei "Was Muḥammad al-Samarqandī a polyglot poet? [Muḥammed es-Semerḳandī çok dilli bir şâir miydi?]", (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, s. 53-56) başlıklı yazısı ile aynı konuyu yeniden işledi.

Aşağıda Rachewiltz ile Gandjei'nin makalelerinin tarafımdan yapılan Türkçe tercümeleri verilmektedir. Rachewiltz'in makalesindeki Fransızca iki pasajın Türkçe tercümesi değerli meslektaşım Mehmet Zeren tarafından yapılmıştır.

Yine iki yazarın makalelerinde işlemedikleri Muḥammad es-Semerḳandī'ye ait aşağıdaki ketebe kaydının transkripsiyonu ve Türkçe tercümesi de değerli meslektaşım İsmail Güleç tarafından yapılmıştır.

Her iki meslektaşım da yaptığım tercümeleri tamamlayıcı katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

ketebe kaydı

ve ketebehu el-'abdü, er-râcî, rahmeten rabbehu ve 'avfuhu ve ğufranuhu ve keremuhu, Muḥammed bin 'Umar bin Ḥasan bin Maḥmûd bin 'Abd ü'l-'Azîz es-Semerḳandî el-ma'rûf Muḥammed Bahşî bi-Mardîni'l-mahrusati fî târihi cumadiye'l-âhir senetün erba'a ve işrîn ve seb'a mie. rahime'llâhu men yerḥamü ilâ Kâtibihi ve 'affa'l-lâhu 'anhu ve li-sâiri'l-müslimîn. âmîn rabbü'l-'âlemîn. [Onu, rabbinin rahmetine, avfına, merhametine, bağışlamasına ve keremine ihtiyacı olan kulu, Muhammed Bahşî adı ile bilinen Abdü'l-Azîz oğlu, Maḥmûd oğlu, Hasan oğlu, Ömer oğlu Muhammed, 724 yılının Cemaziyel-âhîrinin ilk günlerinde, Mardin şehrinde yazdı. Yazanına ve diğer Müslümanlara Allah rahmet etsin ve bağışlasın. Âlemlerin rabbi duamızı kabul eyle].

* Yard. Doç. Dr., I. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

MUHAMMED ES-SEMERKANDÎ'NİN MOĞOLCA BİR ŞİİRİ*

Igor de RACHEWILTZ

Muhammed es-Semerķandi'nin şiirlerini Cuveynî'nin *Tâ'rîh-i Cehân-guşâ*'sının 14. yüzyılda yazılan bir kopyasında ilk tespit eden, Fransız âlimi ve aynı zamanda Bibliothèque Nationale'in Doğu Yazmaları Bölümünün eski Müdürü olan¹ Edgar Blochet (1870-1937)'dir.

Blochet, 1910 yılında yayınladığı *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Raşid ed-din* adlı kitabında belirtti ki:

Je possède même un manuscrit du *Djihan-koushai* d'Ala ed-Din Ata Mélik qui a été copié en la 700e année de l'hégire et dont le text est corrompu au point qu'il est pratiquement inutilisable, son seul intérêt est qu'un copiste, qui avait d'ailleurs une très belle main, Mohammed ibn Omar ibn Hasan ibn Mahmoud Abd el-Ghaffour el-Samarkandi, connu sous le nom de Mohammed Bahşi, s'est amusé, a Maredin, au commencement du second mois de Djoumada 724, à écrire, sur l'un des feuillets restés en blanc de cet exemplaire, des vers de sa composition dans les quatre languages qui étaient en usage à cette époque dans l'empire d'Iran.² [Bende, Ala e'd-din Ata Melik (Cuveynî)'nin bir *Cihân-kuşây* yazması dahi mevcut, bu yazma hicretin 700. yılında istinsah edilmiştir, metni pratik olarak kullanılmayacak derecede yıpranmıştır, bunun bizi ilgilendiren en mühim tarafı, Muhammed Bahşi adıyla tanınan Muhammed bin Ömer bin Hasan bin Mahmûd Abdü'l-Gafur es-Semerķandi adında, öncelikle belirtmek lâzım gelirse, çok mükemmel bir edebiyat melekesine sahip olan bir müstensihi olmasıdır; bu kişi 724 yılının Cemaziyel-âhir ayının başlarında bu nüshanın elimize ulaşabilen temiz kalmış bir kaç yaprağına, o devirde İran İmparatorluğu'nda kullanılan dört dilde de yazılımsı nazım eserlerini kaleme almak amacıyla bir müddet Mardin'de vakit geçirmiştir].*

Blochet, yukarıdaki ibârede es-Semerķandi'nin dört dildeki şiirlerini ihtiva eden *Tâ'rîh-iCehân-guşâ* yazmasının kendi elinde olduğunu söylemektedir. Aslında, yazma, son yüzyılın (19. yüzyıl) sonlarına doğru M. Edm. Blanc tarafından Bibliothèque Nationale'e hediye edilmiştir.³

* Igor de Rachewiltz'in bu makalesi (*Central Asiatic Journal*, 12, (1969), s. 280-285)'teki "The Mongolian poem of Muḥammad al-Samarqandî başlıklı İngilizce aslından Türkçeye Ayşe Gül Sertkaya tarafından çevrilmiştir.

1 E. Blochet hakkında bk. *Türkbilik Revüsü - Revue de Turcologie*, III, 2 (1938), s. 2020-2024.

2 *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Raşid ed-din* (= "E. J. W. Gibb Memorial" Series, Vol. XII) (Leyden-London, 1910), s. 117.

* Blochet'den iktibas edilen Fransızca metni Türkçeye meslektaşım Mehmet Zeren çevirmiştir. Kendisine teşekkür ederim. (AGS)

3 M. Edm. Blanc, 1875 ile 1897 yılları arasında, Bibliothèque Nationale'e birçok yazma kitap hediye etmiştir. 1897'de verdikleri 2 Türkçe 22 Arapça ve 34 Farsça elyazmasıdır. Bu Farsça yazmaların arasında, Blochet'nin bahsettiği *Tâ'rîh-i Cehân-guşâ*'nın bulunduğu görülmektedir.

Bu yazma, daha sonraları fişlenmiş ve Blochet'nin 1934 yılında yayımlanan *Catalogue des Manuscrits Persans* adlı kitabının dördüncü cildinde de tavsif edilmiştir.⁴

Blochét'nin bu tavsifinden öğreniyoruz ki yazma:

“se trouvait à Mardin (ماردين), dans les états du sultan mongol Abou Sa'id, en l'an 724 de l'hégire (1324), et son possesseur, Mohammed ibn 'Omar ibn Hasan ibn Mahmoud ibn 'Abd el-'Aziz el-Semerkandi, surnommé Mohammed Bahşı, le 1er jour de mois de Djoumada second de cette année (26 mai 1324), a écrit, à la fin du premier tome, aux folios 237 verso et 238 recto, des vers en arabe, en persan, en ouïghour et en mongol; ce personnage n'est nullement le copiste du manuscrit; il fut manifestement un fonctionnaire de l'administration de l'empire mongol, comme l'indique son titre de bahşı; des vers arabes de sa main se lisent également au verso du dernier feuillet”.⁵

[Hicret'in 724. (1324) yılında Moğol sultanı Ebû Saîd'in hakimiyeti altındaki ülkelerden birisi olan Mardin'de bulundu, onun sahibi Muhammed Bahşı lakaplı, Muhammed bin Ömer bin Hasan bin Mahmûd bin Abd e'l-Azîz el-Semerkandî idi. Bahşı bu yılın Cemaziyel-âhir ayının birinci günü (26 Mayıs 1324), birinci cildin sonuna, varak 237b ve 238a'ya, Moğolca, Uygurca, Farsça, Arapça mısralar yazmıştır; bu kişi sadece yazmanın müstensihi değildir, O aynı zamanda, “Bahşı” unvanından da belli olduğu üzere, alenen Moğol İmparatorluğu'nun idarî bir memuru idi. Onun elinden çıkmış Arapça mısralar son varığın ön yüzünde okunabilir].**

Blochét'nin es-Semerkandî'nin şiirlerinin bahsinden sonra, birçok mongolist, çalışmalarında, Moğol şiirlerine temas etmiş ve Semerkandî'nin bu şiirlerini, Eski Moğol yazı diline ait yayımlanmamış mühim örneklerin arasında göstermişlerdir.⁶

Yakın zamanlarda Paris'e yaptığım bir ziyarette bu Farsça yazmayı inceleme fırsatını buldum ve yazmanın ilgili sahifelerininin fotokopilerini aldım.⁷ Arapça,

4 E. Blochet, Bibliothèque Nationale, *Catalogue des Manuscrits Persans*, IV, No. 2018-2481 (Paris, 1934), 253-254. s. *Tâ'rih-i Cehân-guşâ*'nın yazması yalnızca 1930 tarihinde kaydedilmiştir.

5 *Catalogue*, s. 254.

** Blochet'den iktibas edilen Fransızca metni Türkçeye meslektaşım Mehmet Zeren çevirmiştir. Kendisine teşekkür ederim. (AGS)

6 Bk. (1) B. Ya. Vladimircov, *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pis'mennogo yazıka i khalk-haskogo nareçiya, Vvedenie i Fonetika* (Leningrad, 1929), s. 34-35, No 9.No 1, sahife 35'te, Vladimircov 1931 yılında M. Blochet'nin nazik müsaadesi ile şiiri gördüğünü ve kopye ettiğini, söylemektedir, fakat benim bildiğime göre üzerinde hiç çalışmamıştır.

(2) L. Hambis, *Grammaire de la langue mongole écrite (Première partie)* (Paris 1945), s. 92;

(3) N. Poppe, “Stand und Aufgaben der Mongolistik”, *ZDMG*, 100 (1950), s. 58 ve not 2.

7 Yazmayı ortaya çıkarmakta ve kaynağı hakkında bana bilgi toplamakta yardımlarından dolayı, Doğu Yazmaları Bölümü Müdiresi Bayan Marie-Roberte Guignard'a ve maiyetindekilere çok müteşekkirim. Orjinal katalog numarası 2312 olan yazmanın şimdiki seri numarası Sup. Pers. 2018'dir.

Farsça ve Uygurca beyitler sahife 237b'de (Levha 1), Moğolca şiir ve ketebe sahife 238a'dadır. (Levha 2)⁸

Sadece üç satır ve toplam 12 kelimededen oluşan Moğolca metin Uygur-Moğol harfleri ile yazılmıştır ve Uygur-Moğol yazmaları için karakteristik (*ductus*) ketebe kaydını ihtiva eder. Metnin bu üç satırı 1., 3. ve 4. satırlarında birbiri ile aliterasyonlu olan dört mısrayı ihtiva ediyor. Dörtlüğün bir başka poetik özelliği de fiil sonlarının tekrarlanmasıdır. (Burada şimdiki zaman eki *-yu/-yü*) 1., 2. ve 4. mısralarda tekrarlanmıştır.⁹

Biricik noktalama işareti ise ilk iki mısrayı son iki mısradan ayıran noktadır.

İmlâ söz konusu olduğunda bilinmelidir ki yazar *n* ve *g* harflerini ayırmak için özel işaretleri daima kullanır. İlk şiirde *nigen*'in *n*'si tek istisnai durumdur. 3. şiirdeki *biligün* yerine *bilgün* kelimesi aykırı bir imlâdır.

Kelime hazinesi açısından bakıldığında sadece 2. mısradaki *göger* kelimesi biraz ilgi uyandırıyor.

Washington Seattle Üniversitesi Uzak Doğu ve Slav dilleri ve Edebiyatları bölümünden Prof. Nicholas Poppe'nin nazik izniyle aşağıda iktibas edilmiş olan metnin doğru okunuşu ve kıymetli mütalaaları¹⁰ için medyunu şükranım.

Transkripsiyon

1. *bilig*¹¹ *nigen dalay*¹² *buyu*
2. *göger*¹³ *tendeçe kariyu*¹⁴

Tercüme

- Bilgi bir denizdir,
Güher onun önünde çekilir

8 “Muhammed Bahşı” mahlası ile tanınan yazarın isminin tamamı, ketebede Muhammad ibn ‘Umar ibn Hasan ibn Mahmüd ibn ‘Abd el-‘Aziz el-Semerqandî şeklinde kayıtlıdır. (Blochet önce “el-Ghaffour” şeklinde okuduğunu daha sonra *Catalogue*’da “al-‘Aziz” olarak düzeltmiştir).

Şiirlerin yazılma tarihleri: I Cemâziye’l-âhir 724 (26 Mayıs 1324); ve yazarın Tanrının kutsamasını istediği her zamanki formül vb. Yazmanın 1a sahifesine yapıştırılmış olan ilâve sahifenin bir kısmında es-Semerqandî tarafından Arap harfleri ile yazılmış bir takım yazılar mevcuttur. (Cuveynî'nin metni sahife 1b'de başlar). Sahifenin üst sağ köşesinde Uygur harfleri ile yazılmış ve *kan ülü* (?) kelimelerini andıran iki kelime mevcuttur. İkinci kelime çok silik olup neredeyse okunamayacak haldedir.

9 Moğol şiirindeki fiil şekillerinin tekrar ve alliterasyonları üzerine bk. John R. Krueger, *Poetical Passages in the Erdeni-yin Tobçi*, the Hauge, 1961, s. 16 vd.

10 Bana yollanan 15 Haziran 1967 tarihli mektubun içeriği.

11 *bilig* (<uyg. aynı yer.) ‘akıl, zekâ, bilgi, ilim’. Bu terim için bk. J. Kowalewski, *Dictionnaire mongol-russe-français*, II, Kasan, 1844-1849, s. 1142b; krş. S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyrkskoy Pismennosti*, M.-L., 1951, s. 371.

12 *dalai* ‘deniz, okyanus’. Bu kelimenin yan anlamları için bk. A. Mostaert-F. W. Cleaves, “Trois documents mongols des Archives secrètes vaticanes”, *HJAS*, 15, 1952, s. 452-491-492.

13 Bu Moğolca olmayan kelimeye bakıldığında, Prof. Poppe (15 Haziran tarihli mektubunda) şöyle yazar: Bu Farsça *gevhər*dir; genel transkripsiyona göre, bu *gauhər* veya *gohar* ‘kıymetli taş, cevher, mücevher; aynı zamanda ‘esans, kıymetli madde’, ek olarak: söz konusu Farsça kelime گوهر olarak yazılır. Moğolca *ᠭᠣᠭᠠᠷ* Bu ya *ᠭᠣᠭᠠᠷ* ya da *ᠭᠣᠭᠠᠷ* dir. 2. durum söz konusu ise, bu *govğar* olmalıydı, *h* yerine *g* ile yazılmalıydı. Mektup *ᠬᠤ* ta *h* daha sonra görülmüştür. “Farsça *gohar*, *gauhər* için F. Steingass’a bk. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, 4. baskı (Londra 1957), s. 1106a. Bu

3. *bilgün*¹⁵ *yosuni*

Bilimin kanununu

4. *biligtü kümün medeyü*

Bilgin adam bilir.

Semerkindî'nin Arapça ve Farsça şiirleri bu yazıya alınmamıştır, ancak bu dillerde şiir yazar bilginlerin dikkatini çekeceği umulur. El yazmasının 237b sahi-fesinin sonundaki Uygurca iki satır için, Prof. Poppe tarafından nazikçe ikmal edilen tercüme ve transkripsiyon aşağıdadır:

1. *kanı kaçça barding ay-a dilberim*

2. *tudun-ka mu kirding ay-a dilberim*

Nereye ve ne zaman gittin, sevgilim?

Tudun'a vardın mı (veya eriştin mi) sevgilim?¹⁶

kelime Türkçeye geçti. es-Semerkindî'nin şiirine ilham verdiğini düşündüğüm *Kutadgu Bilig* (M. S. 1069) aşağıdaki bölümünde *goher* şeklinde geçer.

Sadece akıllı adam (*uğuşluğ*) kıymetini bilir (*qadrini*) aklın (*uğuş*);

Eğer birisi bilgiyi (*bilig*) satsaydı, bilge adam (*bilge*) satın alırdı.

Bunu kıyaslayarak şair sözlerini söyledi.

O, ifadesi ve konuşmasıyla kıyasladı. (böylece):

Sadece bilgili bir adam (*biliglig*) bilgi denen şeyi bilir;

Bilgisiz (*biligsiz*) bilginin anlamını nasıl bilebilir?

Aptal adam (*telve*) bilginin değerini nasıl bilebilir?

Eğer bilgi bir yerdeyse, o (sadece) bilgili adamın gösterdiği yerdedir.

Bilgili adam bilginin kıymetini bilir.

Sadece sarraf (*koher*) cevherin (*goher*) değerini bilir.

Ben *Kutadgu Bilig*'in Malov metnini takip ettim. Bk. *Pamyatniki*, s. 247 (metin), s. 273-274 (tercüme) ve s. 378'deki *gohâr*, *-göher* kelimesi *Mukaddimatu 'l-Edeb*'te de vardır, fakat *gewher* şeklindedir. (Bk. N. N. Poppe, *Mongol'skiy slovar mukaddimat al-adab*, M.-L., 1938, s. 172-185.

14 *tendeçe, qariyu*, Kelime-kelime: 'o ondan döner (veya geri gider)'.

15 *biligun* için *bilgun* (=bilig-un), şüphesiz yazım hatasıdır. Prof. Poppe'nin belirttiği üzere, geniş zaman-daki şu fiile ait sonlardan olan *-yu* "mantiki neticelerin geniş zamanının oluşmasına hizmet eder ve çok sık görülür" (15 Haziran 1967 tarihli mektubu; ayrıca bk. N. Poppe'nin, *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden, 1954'e de bk § 349. 586.

16 Prof. Poppe (15 Haziran 1967 tarihli mektup)ta: "Tudun iyi bilinen kadim Türkçe ve Uygurca ünvan-dır. Radloff bunu *Worterbuch* II, s. 1495'te 'eine Würde' diye tercüme eder. *Tudun* bölgelerin valile-ridir. *Tudun* hakkında V. Thomsen'e bk. *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (=MSFOu., V) Helsing-fors, 1896, s. 59 n. 1; C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāşğari Divān Lugaṭ at-Turk*, Budapest-Leipzig, 1928, s. 216. Bu başlık, T'u-chüeh 突厥 deki Çin kaynaklarında çok iyi ispatlanmıştır. *t'u-t'un* şekli (A. C. **t'uo-d'uan*) 吐屯 bk. E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Tures) occidentaux*, St. Petersburg, 1903, s. 372; J. R. Hamilton, *Les Oughours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents chinois*, Paris, 1955, s. 97 ve n. 3, 139.

بالعدیه
 فاذا كان في الفراق عناق
 جعل الدر كل يومًا افراق
 عيسه
 بالجمه
 بدر كرم رواشن باد بر نور
 مرانواه سدی داد مشهور
 صا اری دولتان بگور جز تیر
 سرادر کوکی صاحب دولتان کیمی
 عیسه
 بالکلبه
 منو منم ویدهنوت سوما بیوسیه
 یهکم من دو ریکس سوما بیوسیه

MUHAMMED ES-SEMERKANDÎ ÇOK DİLLİ BİR ŞÂİR MİYDİ?*

Turhan GENCEVİ

Cüveynî'nin *Târîh-i Cihân-Güşâ* adlı eserinin bir kopyasının sonunda Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca olmak üzere dört ayrı dilde yazılı mısraların varlığından ilk bahseden Edgar Blochet'dir.¹ Blochet, bu mısraların yazarı olarak, metni 1 Cemâdî, II, 724 (26 Mayıs 1324)'de Mardin'de istinsah eden ve Muhammed Bahşı r:ahlâsî ile tanınan, Muhammed b. 'Ömer b. Hasan b. Maḥm,d b. 'Abd el-Ġâfūr el Semerqandî'yi göstermiştir. Blochet 34 yıl sonra Bibliothèque Nationale'in Farsça yazmalarının kataloğunu yaparken bu ketebeyi daha dikkatle ve yakından incelemiş, önceki 'Abd el-Ġâfūr okuyuşunu 'Abd el-'Azîz olarak düzeltmiş ve Muhammed es-Semerqandî'yi bu mısraların yazarı değil müstensihî ve yazmanın sahibi olarak kabul etmiştir.² Bu Moğolca şiiri Muhammed es-Semerqandî'nin eseri olarak kabul eden Hambis³ ve Poppe⁴, bir öncekinden sözsüz bir çekilme olan Blochet'nin sonraki ifadesini açıkça dikkate almamışlardır.

Igor de Rachewiltz, bu sayfaların bir fotokopisini elde etmiş ve son bir makalesinde Arapça ve Farsça şiirleri bir kenara bırakarak, Moğolca bölümü transkripsiyonlamış ve tercüme etmiş, aynı makalede Poppe de Türkçe bölümün tercüme ve transkripsiyonunu ikmâl etmiştir.⁵ Yazar, Blochet'in ikinci bildirisine pekâlâ vakıf olmakla birlikte -ki kendisi Blochet'i en uzun şekliyle (*in extenso*) iktibas etmiştir- bütün bu dört şiirin asıl yazarlığını Muhammed el-Semerqandî'ye atf etmiştir. Benim fikrime göre, bu makalenin esas değeri, yazarın şiirlerin tıpkıbasımını bize ilk kez temin etmesi gerçeğidir. Bu durum ilgi çekici belgenin bütününe tam olarak incelenmesi için fırsat verir.

* Tourkhan Gandjei'nin bu makalesi (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, s. 53-56)'daki "Was Muhammad al-Samarqandî a polyglot poet?" başlıklı İngilizce aslından Türkçeye Ayşe Gül Sertkaya tarafından çevrilmiştir.

1 *Introduction à l'histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din*, Leiden-London, 1910, s. 117.

2 *Catalogue des manuscrits persans*, Paris, 1934, s. IV ve 253-254.

3 *Grammaire de la langue mongole écrite*, Paris, 1945, s. 92.

4 "Stand und Aufgaben der Mongolistik", *ZDMG*, 100, 1950, s. 58.

5 "The Mongolian poem of Muhammad al-Samarqandî", *Central Asiatic Journal*, 12 (1969), s. 280-285.

(A) Arapça

فاذا كان في الفراق عناق جعل الله كل يوماً فراق

çin Arapça gramer 'i gerektirir.

“Eğer ayrılığın sonunda kucaklaşmak varsa,
Allah her günü bir ayrılık günü yapsın.”

(B) Farsça

پدر کز من روانش باد پر نور مرا پیرایه داد مشهور
که از بی دولتان بگریز چون تیر سرادر کوی صاحب دولتان گیر

Baba, onun ruhu içime ışık saçsın,
bana bilgece, meşhur bir öğüt verdi.
“Şanssız olanların arasından ok gibi sıyrılmış (ve)
evini şanslıların semtinde yap”.

Bu iki mısra Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'indedir. Bu çalışmanın edisyon kritiğinde, *sarâ* yerine hâlâ mevcut olan en eski yazmanın (763/1362 tarihli) okunuşunu ifade eden, *buna*'ya ve sonraki yazmanın varyantları olarak *apparatus* içindeki *sarâ* ile *vaṭan*'a rastlıyoruz.⁶ Şimdi bu belgede *sarâ*'nın ortaya çıkışı ki en eski yazmadan yaklaşık 40 yıl daha eskidir, metindeki okuyuşun restitüsyonunu doğrular.

(C) Türkçe

Prof. Poppe bu beyti aşağıdaki gibi transkripsiyonladı ve tercüme etti:

kanı kaçınca barding ay-a dilberim
tudun-ğa mu kirding ay-a dilberim

Sevgilim, nereye ve ne zaman gittin?
Eriştin mi (veya 'vardın mı') Tudun'a sevgilim?

İkinci mısraın tercümesi ikna edici değildir. 'Pek yaygın Eski Türkçe ve Uygurca bir unvan' olarak izah edilen *tudun* kelimesi bu bağlamda bahis mevzuu olamaz. Bundan başka *kir-* fiili basit olarak "girmek" demektir ve "ulaşmak, varmak" değildir. Bu metindeki *tudun* ve *tutun*'u *tutuk* (örtü, perde) yerine bir yazım hatası olarak sayıyorum. Bu yüzden tercüme şöyle olmalıydı: "Örtündün mü? (kendini gizledin mi) oh sevgili?" *ay-a* için *ayā* (<Farsça) oku. Bu şiir Türkçede (6+5) 11'li hece ölçüsü olarak mütalâa edilebilen, epik *mutekârib* tarzında yazılmıştır.

6 *Hüsrev ü Şîrin*, Bakü, 1960, s. 484.

(D) Moğolca

De Rachewiltz metnin 6. kelimesinden sonra noktalama işareti ihtiva eden 3 satırını ayırır. 4 mısra içinde 1., 3. ve 4. satırların aliterasyonlu olduğunu belirtir ve aşağıdaki transkripsiyon ve tercüme verir.

<i>bilig nigen dalai buyu</i>	Bilgi bir denizdir.
<i>gögar tendeçe қariyu</i>	Cevher onun önünden çekilir.
<i>bilgün yosuni</i>	Bilginin yarasını
<i>biligtü kümün medeyü</i>	Bilge kişi bilir.

Gögar'ı *güher* oku, bu Farsça *gauharden* değil, ama kısaltılmış şekli olan *guhar*'dan ödünç bir kelimedir. İslâmî dönemdeki Uygur el yazmalarındaki *ğ*, *ğ* ve *қ*'in yanı sıra, *h*, *һ*, *x* ve *'ayını* ifadede kullanılır. Yazarın şiirin aliterasyonlu olduğu varsayımı bir göz aldanmasıdır. Moğolcadaki (ve Türkçedeki) aliterasyon, aynı kelimenin tekrarı sonucunda olmamak şartıyla harflerin (ünlüler söz konusu olduğunda) veya ilk ünsüzlerin takip eden ünlüleriyle özdeşliğinden oluşur. Burada üç defa tekrarlanan *bilig* kelimesidir.

Bu gelişmemiş şiir kıtasındaki Farsça *guhar* kelimesinin mevcudiyeti ve Moğol şiirinin iki ana karakteristiği olan aliterasyon ile paralelizmin yokluğu, beni bu metnin Farsça bir şiirin tercümesi olduğu düşüncesine sevk ediyor. Eğer bu doğruysa, yazmanın 2. satırındaki noktalama işareti 2 Farsça beyit arasındaki ayrıma delâlet edebilir ve 2. satırın farazi izahına izin verir ki aksi taktirde anlaşılması güçleşir. *қari-*“geri dönmek” demektir, bizim metnin bağlamında anlamı “geri dönmek” olmayan ama “dışarı çıkmak, ortaya çıkmak” olan bir fiile ihtiyacımız vardır. Bu Farsça birleşik fiil *bar-âmadandır*. Tercüman *bar-âmadan* ile *bâz-âmadan* fiillerini karıştırmış olmalı sonraki fiil “geri dönmek” anlamındadır.

* * *

Gerçek şu ki Muhammed el-Semerқandî'nin kitabın sonunda kendisine sadece istinsah eden (*kâtip*) demesi onu yukarıdaki mısraların yazarı olmanın dışında tutmak için uygun olacaktır. Gördüğümüz kadarıyla Farsça mısralar Nizâmî'nindir. Meşhur bir sufi tasavvurunu ihtiva eden Arapça mısra, onu istinsah etmede büyük gramer hatası yapan bir adama zor atfedilir. Türkçe ve Moğolca mısraların müellifi o ise, şüphesiz onları, düzgün bir şekilde formüle ederek veya kitabın sonunda muharrirliğini ima ederek takdim etti.

Bu şartlarda Muhammed es-Semerқandî muhtemelen şâir değildi, ancak hem Arapça hem Uygurca el yazmalarını yazımda usta olan hem de şâirlikle ciddi bir ilgisi ve İlhanlı hükümdarlığı döneminde kullanılan dört dile yakınlığı olan bir *bahşı* idi.